

Gazdag Vilmos
Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban
(Csurman-Puskás Anikó)

TERMINI EGYESÜLET. TÖRÖKBÁLINT. 2021. 227 OLDAL

Szláv kölcsönszók Kárpátalján

A magyar mint anyanyelv oktatásának kérdésköre kiemelt fontosságú mind a magyarországi, mind a határon túli (így a kárpátaljai) nyelvészeti, oktatásszervezési munkákban. Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett reform szerint az iskolákban a standard eredményes tanításához szükséges az otthonról hozott nyelvváltozatra történő „építkezés”. Sokszor azonban még a pedagógusok nyelvről, nyelvváltozatról szerzett tudása sem eléggé megalapozott, és így igencsak elhatárolódó attitűd jellemzi a vizsgált közösségeket környezetük nyelvváltozatával szemben (Dudics Lakatos 2019, 2020; Parapatics 2020). Emiatt kiemelt fontosságú, hogy az oktatásban használt segédletek a valós nyelvhasználatról valós információkat közöljenek (Beregszászi–Dudics Lakatos 2019, 2020). Éppen ezért a kárpátaljai magyar nyelvészeti vizsgálatok kiemelt célja a gyakorlatban való hasznosíthatóság. A 2021-ben megjelent interdiszciplináris munka, amelynek alapja a szerzőnek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv Nyelvtudományi Doktori Programjában megvédett disszertációja (Gazdag 2017), termékenyen hasznosítható a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelésben.

Gazdag Vilmos monográfiája a Kárpátalján természetesnek vett kétnyelvűség következtében meghonosodott szlavizmusok vizsgálatával foglalkozik. A kötet előszavában Zoltán András kifejti, hogy a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok kutatói többnyire kétnyelvű közegből származnak, ezért mostanra nemcsak a nyelvi kapcsolatok színtere került a szomszédos országokba, hanem a kutatói utánpótlás is, ezt jól példázza a szerző maga. Hiszen e „munka elvégzésére természetszerűleg csak az adott nyelvi közegben élő és megfelelő magyar és szláv nyelvészeti ismeretekkel felvértezett kutató vállalkozhat” (10).

A monográfia nyolc fejezetből áll, a hatodik maga a szótári adatbázis, a fejezeteket az összefoglalás zárja le, amelyet a gazdag szakirodalomjegyzék, a munka megírásához használt szótárak listája és a szépirodalmi források követnek. A kötet négy melléklete fotókon, térképlapokon mutatja be a tekintélyes nyelvi anyagot.

Gazdag Vilmos az első fejezetben a témakörhöz kapcsolódó általános kérdéseket részletezi. „Mit is takar a kétnyelvűség fogalom? Kit lehet kétnyelvűnek tekinteni?” (14). Ezt követően a nemzetközi

szakirodalom feltárásával a kölcsönzés milyensége alapján a direkt és az indirekt átvételre, valamint a hibrid kölcsönzés fogalmára irányítja a figyelmet. Szól az idegen szó, a kölcsönszó, a jövevényszó kategóriáinak az elkülönítéséről, majd a kölcsönzés okairól. Táblázatban foglalja össze a szociolingvisztika kutatóinak és a nyelvművelőknek a kétnyelvűségről vallott nézeteit. Saját szerkesztésű ábrája pedig azt mutatja meg, „hogyan a kölcsönszavak használati mértéke, és az adott közösségben való elfogadottsága” (23) mikor vezetnek nyelvcserehez.

A második fejezetben a magyarországi szlavisztika kutatástörténetébe kap betekintést az olvasó. Kiderül, mikorra is tehető a magyar–szláv etnikai és nyelvi érintkezés kezdete, hogy „a mai magyar nyelvészeti szakirodalomban egyre elfogadottabbá válik az a nézet, mely szerint nyelvünk több ősről vezethető vissza” (29), vagyis a magyar–szláv rokonság lehetősége sem elvetendő kérdés. Átfogó képet kapunk a szlavisztikai kutatások kezdeteiről, a kutatók munkáiról, érdemeikről és a vitás kérdésekről egyaránt. Behatóbban tárgyalja a szerző a modern kori szlavisztika elismert kutatóinak a munkásságát, úgymint Asbóth Oszkár, Melich János, Kniezsa István, Hadrovics László és Kiss Lajos eredményeit.

A kárpátaljai magyar lakosság nyelvi helyzete című fejezetben Gazdag Vilmos megpróbál választ adni arra, hogy mit takar a kifejezés: *kárpátaljai magyar nyelvjárások*. A vonatkozó szakirodalom alapján bemutatja a kárpátaljai magyar nyelvjárások jellemzőit, hangsúlyozva az eltéréseket. „Amiben azonban a leginkább eltérnek ezek a nyelvjárások az anyaországiaktól, az nem más, mint az orosz és ukrán nyelvből vett kölcsönszavak nagyarányú használata. Ez elsősorban a kárpátaljai magyarság kétnyelvű mivoltával magyarázható” (51). A továbbiakban a kárpátaljai kétnyelvűség jellemzőiről olvashatunk, majd Rot Sándor munkája alapján a magyar–ukrán kétnyelvűség típusairól. Ugyanakkor részletes összefoglalás szerepel a kárpátaljai nyelvészek munkáiból is, aki vizsgálták a mindennapi nyelvhasználatot, a szaknyelveket, a sajtó és a szépirodalom szláv kölcsönszóit. „Az anyaországi nyelvjáráskutatás politikai korlátok miatt nem terjedt ki a határon túli területekre. A kárpátaljai magyar nyelvjárások vizsgálata így a helyi nyelvészekre hárult” (56).

A negyedik fejezetben a szerző saját kutatásának részleteivel ismerteti meg az olvasót. „A keleti szláv lexikai elemek felgyűjtése többszintű folyamat keretében, az élőnyelvi hanganyagok vizsgálata mellett kiterjedt a nyomtatott és elektronikus sajtótermékek, a szépirodalmi művek, az internet nyelvhasználatára, illetve a több szinten megvalósuló résztvevő megfigyelésre is” (62). A gyűjtött adatokat egy ellenőrző kérdőíves felmérés támasztotta alá a térképlapokon. Az élőnyelvi vizsgálatok alapjául a Beregszászi járás 35 magyarlakta településén készített 150 irányított beszélgetés hanganyaga (kb. 86 órányi hangfelvétel) szolgált, a benne fellelhető 246 kölcsönszóval. Ezek sajtónyelvi és szépirodalmi vizsgálatokkal egészültek ki, amelyekben a 2000-es évek magyar sajtótermékeit és a spontán módon kiválasztott „kortárs kárpátaljai magyar irodalmi művekben jelentkező interferenciajelenségeket” figyelte meg a szerző, továbbá a közösségi oldalak vizsgálatával az interneten használt szláv kölcsönzéseket is elemezte. Résztvevő megfigyelései során 5 év alatt 150 kölcsönszó használatát igazoló példamondatot is feljegyzett. A 4. számú mellékletben szótári adatbázis formájában dolgozta fel a példamondat nélkül adatolt kölcsönszókat.

A következő részben az értelmező-etimológiai szótár felépítéséről van szó. A címszó magyar helyesírással közölt alakja után Gazdag megadja az adott szó kölcsönszótípusát, szófaját és standard magyar jelentését. Cirill betűs alakja után az adott lexikai elem etimológiai besorolása következik az előfordulásuk pontos helyének a feltüntetésével. Ezután kerülnek sorra a gyűjtött példamondatok, majd kiderül az is, ha az adott kölcsönszó más, hasonló céllal készült adatbázisban is megtalálható. Az elemzés alapján Gazdag Vilmos megállapította, hogy 200 olyan szó szerepel a gyűjteményében, amelyet eddig nem jegyeztek fel tudományos igénnyel.

A szótári adatbázis utáni fejezet a kölcsönszók csoportosítási lehetőségeivel foglalkozik. Az átvétel ideje alapján történő kronológiai csoportosítás eredményeként egyértelműen kijelenthető, hogy az adatolt kölcsönszók többsége új: 1945 után honosodtak meg, Ukrajna függetlenné válása után kerültek a magyar nyelvjárásokba. Az etimológiai osztályozás eredményéből kiderül, hogy az 581 kölcsönszóból 56 hibrid kölcsönszó, amelynek csak egyik tagja szláv, 223 szláv eredetű és 302 olyan, amely a szláv nyelvekbe valamely idegen nyelvből került át. A kárpátaljai magyar lakosság keleti szláv kölcsönszóinak többsége orosz eredetű. Az olyan szláv kölcsönszókat, amelyeknek van orosz és ukrán nyelvi változata, a vizsgált közösség egymás szinonimájaként használja, például: *dovidka – szprávká – igazolás*. A szófaji eloszlás szerint az egyik nyelvből a másikba legkönnyebben a főnevek, az igék és a melléknevek kölcsönözhetők. Gazdag Vilmos kutatása is igazolja ezt a tényt, ugyanis az 581 lexikai elem közül 508 főnév, 27 ige és 23 melléknév. A fogalomkörü rendszerezés eredményeként 26 tematikai csoportot hozott létre a szerző.

A következő fejezet a kölcsönszók asszimilációját járja körül több szempontból. A meghonosodott kölcsönszókban a magyar és a szláv nyelv hangrendszeri eltérései miatt fonetikai változások figyelhetők meg, az alaktani asszimiláció előfeltétele a kölcsönszók elterjedésének, ezért az értelmező-etimológiai szótár anyagában alaktani változásokra is találhatunk példákat. A fejezetből az is kiderül, hogy az átvétel során nemcsak a lexémák szófaja változik meg, hanem a jelentése is módosul. A fejezet végén a szerző saját szerkesztésű ábrán szemlélteti a kölcsönszók meghonosodásának a folyamatát.

Összegzésként megállapítja, hogy „a kárpátaljai, ezen belül a Beregszászi járás magyar nyelvjárásai és nyelvváltozatai számos szláv nyelvi elemmel gazdagodtak” (159). A szláv nyelvi hatás a közéleti szférában a legerősebb, és ez a kisebbségi létből adódik.

A kötet izgalmas és hasznos olvasmány a nyelvtudomány iránt érdeklődők és a laikus olvasók számára is. A szótári adatbázisa nemcsak az additív szemléletű anyanyelvoktatás meghonosodását segítheti a kárpátaljai magyar iskolákban, de eredményesen alkalmazható a magyar mint idegen nyelv oktatásában is. Ugyanez mondható el Gazdag Vilmos korábban megjelent két szakszótáráról is, amelyek szintén hozzájárulhatnak az eredményes anyanyelvi neveléshez (Gazdag 2016, 2021).

Irodalom

- Beregszászi Anikó – Dudics Lakatos Katalin 2019. Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In: Csernicskó István – Márku Anita (szerk.) *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.* Autdor-Shark. Ungvár. 150–164.
- Beregszászi Anikó – Dudics Lakatos Katalin 2020. Modern danse macabre egy kárpátaljai középiskolai magyaryelv-tankönyv kapcsán In: Istók Béla – Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs (szerk.) *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség: A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai.* Selye János Egyetem Tanárképző Kara. Komárom. 149–165.
- Dudics Lakatos Katalin 2019. Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjének alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018). *Magyar Nyelvjárások* 57: 123–134.
- Dudics Lakatos Katalin 2020. Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások* 58: 165–173.
- Gazdag Vilmos 2016. *Українсько-угорський словник лінгвістичних термінів (Ukrán-magyar nyelvészeti szakszótár).* Autdor-Shark. Ungvár.
- Gazdag Vilmos 2017. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban.* Doktori értekezés. ELTE. Budapest.
- Gazdag Vilmos 2021. *Magyar-ukrán nyelvészeti szakszótár (Угорсько-український словник лінгвістичних термінів).* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár.
- Parapatics Andrea 2020. *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés. Tények, problémák, javaslatok.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Csurman-Puskás, Anikó: Slavic loanwords in Transcarpathia

Az írás szerzőjéről

Csurman-Puskás Anikó

tanársegéd, koordinátor

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

csurman.aniko[kukac]kmf.org.ua

ORCID: 0000-0001-8018-621X